

- психологія особистості
- психологія управління
- політична психологія
- етнопсихологія
- соціологія

• СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ •

№3(29)
2008

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, академік Академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Володимир Бех, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, перший проректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Іван Бех, доктор психологічних наук, академік Академії педагогічних наук України, директор Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України

Андрій Гірник, кандидат філософських наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю, психології та педагогіки Національного університету "Києво-Могилянська академія"

Тамара Говорун, доктор психологічних наук, професор Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Любов Долинська, кандидат психологічних наук, завідувача кафедрою психології соціально-гуманітарного факультету Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Володимир Євтух, доктор історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Олена Іванова, доктор психологічних наук, завідувача кафедрою загальної психології Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Георгій Ложкін, доктор психологічних наук, професор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Сергій Максименко, доктор психологічних наук, академік Академії педагогічних наук України, директор Інституту психології ім. Г. Костюка Академії педагогічних наук України

Ігор Мартинюк, доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології Національної академії наук України

Валентина Москаленко, доктор філософських наук, завідувача лабораторією соціальної психології Інституту психології ім. Г. Костюка Академії педагогічних наук України

Лідія Орбан-Лембрик, доктор психологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, завідувача кафедрою соціальної психології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Марія Пірен, доктор соціологічних наук, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентіві України

Володимир Піча, доктор соціологічних наук, член-кореспондент Української академії національного прогресу, професор Української академії друкарства

Юлія Приходько, доктор психологічних наук, професор Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Олександр Скрипченко, доктор психологічних наук, почесний член Академії педагогічних наук України, професор кафедри психології соціально-гуманітарного факультету Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Микола Слюсаревський, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, директор Інституту соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук України

Віталій Татенко, доктор психологічних наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, головний науковий співробітник Інституту соціальної і політичної психології Академії педагогічних наук України

Вікторія Третьяченко, доктор психологічних наук, завідувача кафедрою психології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Віталій Циба, доктор філософських наук, професор кафедри психології Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна"

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, головний редактор журналу

Микола Шульга, доктор соціологічних наук, заступник директора Інституту соціології Національної академії наук України

Тамара Яценко, доктор психологічних наук, академік Академії педагогічних наук України, декан психологічного факультету Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

№3(29)
2008

• СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ.
Український науковий журнал
Видається з вересня 2003 року

Свідоцтво про реєстрацію: КВ №5620 від 15.11.01.

Засновники: **Український центр політичного менеджменту
Національний педагогічний університет
ім. М. Драгоманова**

Видавець: **Український центр політичного менеджменту
Головний редактор – Юрій Шайгородський**

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з психологічних і соціологічних наук (Постанова Президії ВАК України №3-05/7 від 30.06.2004).

· ТЕОРІЯ	
Олена Донченко. Інституціональні матриці як структури колективної психіки	3
Геннадій Дьяконов. Діалогічна інтерпретація психології самобуття і спів-буття в онтології С. Франка	14
· ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Ілона Некрасова, Вяфа Нагієва. Проблеми дослідження гендерних аспектів етноментальних структур свідомості	27
· ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ	
Валентина Москаленко. Суб'єктність економічної соціалізації особистості	39
Наталія Дембицька. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді	53
· ПСИХОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ	
Зоя Кіреєва. Психологічні аспекти моделі образу як динамічної системи значення	68
· ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ	
Каріна Корольова. Психологічний тренінг як засіб особистісного зростання	76
· ЕТНОПСИХОЛОГІЯ	
Олег Гуцуляк. Українська національна ідея і пошук Книги національного буття	84
· КОНФЛІКТОЛОГІЯ	
Микола Бартко, Ігор Романов, Володимир Троцько. Цивілізаційні фактори ризику виникнення воєнних конфліктів	95
· СОЦІОЛОГІЯ	
Юлія Свеженцева. Лояльність до організації та організаційна поведінка	103
Тарас Матвійчук. Соціально-психологічні аспекти розвитку громадянського суспільства	118
· ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ	
Георгій Ложкін, Наталія Волянюк. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта	123
Наталія Пилипенко. Мотиваційні механізми професійної адаптації особистості	131
Юрій Калагін. Еволюція військового професіоналізму: соціальний аспект	137
Василь Лефтеров. Ефективність тренінгу з професійно-психологічної підготовки	144
· ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ	
Лариса Засєкіна. Психологічні орієнтири реформування вищої школи в Україні	152
Олексій Баришполец. Медіаосвіта: зарубіжний досвід	162
· ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ	
Людмила Просандєєва. Специфіка самоцінності літніх людей	171
· НАУКОВІ ДИСКУСІЇ	
Ірина Зубіашвілі. Соціалізація особистості в умовах системних змін	180
· КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	184
Вийшов у світ № 2 (29) журналу "Політичний менеджмент"	186

Адреса редакції: вул. Волоська, 3, Київ 04070; тел. 238-65-49; e-mail: 010@politik.org.ua

Електронна версія журналу розміщується на сайті Українського центру політичного менеджменту:
www.politik.org.ua

Рукописи не повертаються.
За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.

Передрук можливий у разі посилання на видання та згоди автора.

Підписано до друку 18.04.2008 р. Формат 70 x 100/16.
Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,5. Обл.-вид. арк. 10,28. Зам. № 167. Наклад 500 прим.
Безоплатно. Не для продажу

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Інтер Графіка"
36000, Полтава, вул. Кагамлика, 80

Соціально-психологічні аспекти розвитку громадянського суспільства

Тарас Матвійчук,
аспірант кафедри соціології
Львівського національного університету
ім. І. Франка

Становлення громадянського суспільства в Україні як неодмінний етап суспільного розвитку відбувається у нерозривній взаємодії з процесами соціального характеру. Тому важливо виокремити соціально-психологічні особливості соціуму, найбільш притаманні розвитку громадянськості. Крім того, варто зазначити, що для існування та ефективного функціонування громадянського суспільства необхідною є наявність соціально-психологічної бази, певного рівня соціальної свідомості. Саме соціально-психологічні аспекти розвитку громадянського суспільства зумовлюють сприйняття соціумом цінностей громадянськості та визначають подальший шлях становлення суспільства як громадянського. Метою цієї статті є аналіз соціально-психологічних особливостей, пов'язаних з феноменом громадянського суспільства.

Для вивчення соціально-психологічних аспектів становлення громадянського суспільства необхідно виокремити елементи соціальної психології, які найбільше відповідають процесам розвитку громадянськості.

Згідно з визначенням, яке подається у навчальному словнику-довіднику з соціології, соціальна психологія – це наука, що вивчає думки, почуття і поведінку індивіда, обумовлені існуванням і поведінкою інших людей, соціальними взаємодіями, впливом соціальних груп [8, с. 307].

Тут варто звернути увагу на поняття соціальної взаємодії. Адже становлення і розвиток громадянського суспільства передбачає добре налагоджену структуру соціальних зв'язків, які ґрунтуються на відчутті суспільної солідарності.

Як зазначає О. Прутська, аналізуючи процеси становлення і розвитку

громадянського суспільства, дослідники виокремлювали дуже різні передумови його формування як найважливіші. Проте спільною є думка, що вихідний елемент конструкції громадянського суспільства – це особистість, а її складові – численні інститути, які сприяють реалізації особистістю її інтересів [6, с. 35]. Приблизно такої ж думки дотримується і О. Резник [7, с. 69]. Отже, громадянське суспільство може бути ефективним лише за умови соціально-психологічної гармонії на рівні особистість – суспільство.

Особистість, відображаючи в собі певні ознаки суспільного (набуті в процесі соціалізації), одночасно є носієм власної психологічної позиції. Ця позиція є визначальною при прийнятті чи відхиленні норм і принципів громадянської активності та громадянськості.

Громадянськість як морально-психологічна характеристика взаємодії особи з державою та іншими співгромадянами передбачається в системі відносин „державна – громадянин” вже хоча б тому, що від того, чи визнає особа легітимність чинного порядку, чи ні, залежить наявність вказаних відносин, а вони, у свою чергу, не лише проявляються у формальному громадянстві (статус громадянина), а й передбачають існування систем цінностей, настановлень, поглядів, ставлення до держави та інших людей [4, с. 41].

Відчуття громадянськості можна назвати показником, який відображає готовність суспільства до нового етапу свого розвитку – етапу громадянського. Як зазначає В. Лола, громадянськість – це, передусім, моральна зрілість особистості, яка проявляється в її життєдіяльності [4, с. 42].

Слід зауважити, що моральна зрілість особистості важлива, насамперед, для сприйняття основних принципів і норм громадянського суспільства. У системі розвитку громадянського суспільства моральний аспект є передумовою толерантності, взаємопідтримки і солідарності.

Як вважає І. Білоконь, розкриття взаємозв'язку моральності і громадянської спрямованості особистості та механізмів формування узгоджених соціально-політичних настановлень є актуальним питанням соціальної психології [1]. Адже моральність – важлива складова розвитку громадянськості насамперед тому, що вона є визначальною для становлення особистості (як щонайменш необхідного елемента існування громадянського суспільства).

На думку М. Цимбалюка, кожному людину в системі громадянського суспільства належить розглядати не як підданого, а як особистість, якій притаманні такі якості, як автономність, індивідуальність, моральність.

У системі громадянського суспільства самоврядність, автономність, свобода особи відіграють вирішальну роль: вони є основою цього суспільного ладу [10, с. 84].

Крім того, особистість, з властивим їй набором соціально-психологічних ознак, відіграє важливу роль у процесах самоідентифікації. Адже рівень розвитку громадянськості і громадянська активність особистості

значною мірою залежать від усвідомлення нею власної приналежності до соціуму.

Як зазначає П. Вознюк, у соціальному відношенні вітчизняний соціум, як і будь-який інший, поділяється на багато груп за віковим, статевим, фаховим, майновим, територіальним, етнічним, релігійним, політико-ідеологічним, психогенетичним та іншими критеріями. Від того, наскільки однозначно та чи інша людина ототожнює себе з певною соціальною групою, залежать стабільність і передбачуваність її особистої громадянської позиції, що дуже важливо для суспільного діалогу [2, с. 60].

Громадянська самоідентифікація сприяє розвитку суспільної взаємодії, на основі якої розвивається громадянське суспільство.

І. Білоконь, зокрема, вважає, що громадянська ідентифікація забезпечує громадянську спрямованість, яка розкривається через різні характеристики свідомості особистості, серед яких є громадянські цінності, суспільні мотиви, патріотизм, соціально-політичні настановлення тощо. Взаємозв'язок моральності і громадянськості розкривається в площині соціально-політичних настановлень, які формуються у людини в процесі інтеріоризації соціально-політичних норм [1].

З іншого боку, вже сформоване громадянське суспільство стає виробником певних цінностей і норм, які забезпечують соціально-психологічне тло подальшого існування та розвитку громадянськості.

Допомагаючи громадянам усвідомити свою значущість, громадянське суспільство культивує психологію самоцінності громадян, виховує риси ініціативності, відповідальності, активності, усвідомлення власної гідності [10, с. 82].

Визначаючи соціально-психологічні аспекти формування громадянського суспільства, слід врахувати й ціннісні орієнтири, які забезпечують якість розвитку громадянськості. Так, О. Резник вважає, що становлення громадянського суспільства відбувається одночасно з ціннісними змінами, що їх зазнають і людина, і суспільство, і держава [7, с. 69]. Ціннісні орієнтації визначають способи творення та особливості функціонування громадянського суспільства. На основі ціннісних орієнтацій формується вибір особистістю міри і способу самореалізації, форми використання природних прав.

У громадянському суспільстві природні права – це безумовне надбання людини, що має право на вільне самовизначення, самореалізацію від народження. Спочатку вони складаються в суспільній правосвідомості і тільки потім формулюються та гарантуються в конституціях і законах [10, с. 83].

Ще однією важливою складовою соціально-психологічного аналізу феномена громадянського суспільства є ментальність. Вона властива певній епосі, культурі, цивілізації, спільноті. Це спільний розумовий інструмент, що є надбанням не тільки інтелектуальної еліти зокрема, а й суспільства в цілому, виступаючи при цьому масово-індивідуальною характеристикою свідомості соціуму [8, с. 212]. Як масово-індивідуальна характеристика

свідомості соціуму, ментальність відображає міру прийняття суспільством громадянськості. На основі дослідження ментальності можемо зробити висновок про здатність до співпраці заради спільних інтересів та про ефективність громадянської взаємодії.

Варто зазначити, що, враховуючи особливості ментальності, можемо змодельовати власне український варіант прояву громадянськості. Мається на увазі наявність ментально обумовленого прагнення до співпраці заради спільних інтересів.

При розбудові українського громадянського суспільства слід враховувати вплив не тільки західної чи східної моделі розвитку суспільства, а й власний і позитивний, і негативний досвід, обумовлений традиціями, культурою, менталітетом, рівнем правової культури та правосвідомості наших громадян [3, с. 20].

Традиції, культура і менталітет – це ті складові соціуму, які потрібно досліджувати з врахуванням їх взаємодії. Цікаво, що всі ці елементи суспільства безпосередньо знаходять своє вираження в релігії. З точки зору соціально-психологічного підходу до вивчення громадянського суспільства, релігію слід брати до уваги насамперед тому, що вона відіграє особливу роль у формуванні особистості.

О. Стадниченко вважає, що деякі принципи релігії здатні окультурити, цивілізувати внутрішній світ і вчинки особи (яка становить основну цінність громадянського суспільства), гуманізувати думки і настрої людини, закликати до пошуку компромісу у проблемних ситуаціях [9, с. 67]. Слід також зазначити, що релігія як соціальний інститут впливає на утворення системи взаємовідносин на міжособистісному рівні. Саме релігія пропагує толерантність, особливий спосіб розуміння особистості, спільноти. На думку О. Стадниченко, головною передумовою становлення громадянського суспільства треба вважати формування людини нового типу, визначальними характеристиками якої є такі духовно-ціннісні орієнтації, як свідомість, чесність, толерантність, людяність, дисциплінованість, здатність до духовно-патріотичних переживань тощо [9, с. 68]. Слід також врахувати, що релігія, функціонуючи як соціальний інститут, акцентує увагу на пріоритеті спільного (водночас підкреслюючи особливий статус людини як такої).

Розуміння сутності загального, суспільного блага – один з найсуттєвіших вузлів, у якому перетинаються моральність і соціальність людини [4, с. 45].

Соціально-психологічна роль релігії проявляється також у виробленні та підтриманні норм і принципів моралі, на основі яких формується відчуття громадянськості.

Особливу роль у суспільстві відіграють морально-етичні норми, які фіксуються переважно в офіційному праві, але серед громадськості вони досить поширені і діють у якості традиційних норм [4, с. 47].

Пріоритет спільного над індивідуальним (у позитивному, громадянському сенсі) з одночасним визнанням визначальної ролі особистості можна

вважати системоутворюючим чинником громадянського суспільства.

Можна зробити **висновок**, що становлення і розвиток громадянського суспільства – це процес, в основі якого лежать не лише суто політологічні чи філософські мотиви. Якість і зміст громадянського суспільства значно залежать від соціально-психологічних умов, за яких розвивається суспільство та формується відчуття громадянськості.

Література:

1. **Білоконь Ігор**. Моральна складова громадянської спрямованості // Соціальна психологія. – 2007. – № 6 (26). – www.politik.org.ua.
2. **Вознюк Петро**. Аспекти громадянського консенсусу в Україні // Нова політика. – 2002. – № 1. – С. 60 - 62.
3. **Кравченко Л., Цимбалюк М.** Розбудова українського громадянського суспільства: крізь призму бачення окремих проблем // Право України. – 2003. – № 10. – С. 17 - 21.
4. **Лола Вікторія**. Проблеми формування громадянина України // Людина і політика. – 2003. – № 4. – С. 40 - 50.
5. **Петровський Петро**. Українська ментальність у контексті становлення громадянського суспільства. Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / За редакцією Анатолія Карася. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 1999. – 384 с. С. 294 - 297.
6. **Прутська Олена**. Громадянське суспільство в контексті трансформації економіки України // Економіст. – 2004. – № 1. – С. 34 - 36.
7. **Резнік Олександр**. Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 3. – 2002. – С. 68 - 79.
8. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. ред. В. М. Пічі. – К.: «Каравела», Львів «Новий Світ-2000», 2002. – 480 с.
9. **Стадніченко Ольга**. Релігія. Місце в побудові громадянського суспільства // Віче. – 2004. – № 12 (153). – С. 66 - 69.
10. **Цимбалюк Михайло**. Особистість як головна умова існування громадянського суспільства // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 82 - 84.